

Âşık Edebiyatında Mekânın Şiir Yaratımına Etkisi -Tebriz'de Derlenen Âşık Abbas ve Han Çoban Redifli Şiirler Örneğinde-*

*Influence of Space in Poetic Creation by Minstrels:
The Example of the Poems Aşık Abbas and Han Çoban Collected in Tabriz*

Okt. Fazıl ÖZDAMAR**

Özet

Türk Dünyası'nda önemli Türk nüfusunu barındıran ülkelerden biri İran'dır. Yüzyıllar boyunca çeşitli Türk devletlerine ev sahipliği yapan bu ülke sınırları içerisinde yaşayan Türkler, günümüzde varlıklarını hâlâ devam ettirmektedirler. Dil başta olmak üzere kültürün tüm unsurlarını yaşatan İran Türkleri, belli başlı dönemlerdeki yasaklarla yazıyı kullanamamışlardır. Bu durum, sözlü kültürün canlı kalmasını sağlamıştır ki bu kültürün devam etmesinde ise âşıkların rolü oldukça büyüktür. Toy adı verilen tüm şölenlerde hem şiir okuyan hem destan ya da halk hikâyesi anlatan âşıklar, kültür unsurlarının günümüze taşınmasını sağlamışlardır. Bu hikâyelerdeki kahramanların maceraları ya da hikâyelerin olay örgüsü, dinleyicileri olduğu gibi hikâyeye anlatıcısı olan âşıkları da etkilemektedir. Bu etki, yaratıcının hikâyelerdeki bir kahraman ile ilgili mekâna varmasıyla yoğunlaşır ve bu yoğunluk, şiir yaratımının çıkış noktası olur. İncelemede Tebriz âşık muhitine bağlı iki âşığın, "Şah Abbas ile Gülgez" ve "Han Çoban ile Sara" adlı hikâyelerdeki kahramanlarla ilgili mekânlara vardıklarında yarattıkları şiirlerin yaratım sebeplerini ve bu şiirlerin adı geçen hikâyeler ile ilişkilerini mekân ve yaratım bağlamında inceleyecek ve mekânın hangi şartlarda sanatsal bir yaratıma dönüştüğünü ele alacağız.

Anahtar kelimeler: İran Türkleri, Tebriz Âşıklık Geleneği, İllicili Âşık Yedullah Eyvezpur, Tebrizli Âşık Ersalan Zarî, Tufarganlı Âşık Abbas Hikâyesi, Han Çoban ile Sara Hikâyesi, yaratım

Abstract

Iran is one of the countries Turkic world that has hosted for a remarkable amount of Turkish population. The Turkish people who have lived within the borders of this country that hosted different Turkish states for ages, have continued their existence in modern day. Iran Turks, who kept alive all the aspects, especially the language, couldn't use writing in some periods. This situation provided a chance for oral culture to survive, mostly thanks to efforts of minstrels. In festivals called Toy, they recite

* Bu inceleme, Erdebil-İran'da 5-6 Haziran 2016'da düzenlenen Uluslararası Kafkasya'ya Genç Bakışlar III adlı sempozyumda adıyla İngilizce "The Effects of the Place on Creation of Poem -In the Example of the Poems with Repeated Voice "Aşık Abbas" and 'Han Çoban'" adıyla sunulmuş, daha sonra tarafımızdan düzeltmeler, çıkarmalar ve ilaveler yapılmıştır.

** Ege Üniversitesi, TDAE, Türkçe Öğretim Birimi, fazilozdamar@hotmail.com

both poems and epics, or told folk tales, so they ensured the passing of cultural elements to contemporary day. The adventures of heroes and chain of events of these stories effect not only the audience, but also the minstrels-storytellers. This effect is concentrated with creator's reaching to a place about a hero in the stories and this concentration becomes the starting point of poetic creation. In this article we will work on two minstrels who come from Tabriz minstrel neighborhood, their reasons about creating poems when they reached the places about heroes in "Shah Abbas and Gülgez" and "Han Çoban and Sara" stories and the relation between these poems and the stories researched by the point of view of place and creation context and changing of place to artistic creation in which circumstances will be mentioned.

Keywords: Iran Turks, Minstrel Tradition, Tabriz, Âşık Yedullah, Âşık Ersalan Zari

İran Türklerinin âşıklık geleneği üzerine çalışan araştırmacılar, bu bölgedeki âşık muhitlerini değişik sayılarda vermektedirler.¹ İncelemede adı geçen âşıkların bağlı olduğu Tebriz ya da Karadağ adıyla anılan muhit, hâlihazırda 600 âşığı barındırmaktadır (K. K. 3).

Geçmişten bugüne kadar binlerce âşık yetiştirmiş ve hâlâ da yetiştirmeye devam eden bu muhit, yüzlerce halk hikâyesinin hem yaratıldığı hem de icra edilip yaşatıldığı bir bölgedir. Tebriz âşıklarının gerek toylarda, gerek meclislerde, gerekse görsel-işitsel medya cihazlarına anlattıkları halk hikâyelerinin sayısı, yüzün üzerindedir.² Bu durum, hem söz konusu hikâyelerinin korunması hem yeni hikâyelerin tasnifi hem de dinleyicinin bunları sevmesi ile açıklanabilir. Çünkü üretim, tüketimin sebebidir.

1. Yaratım ve Mekân İlişkisi:

Edebiyatın ya da şiirin yaratılması; genel olarak; "*Dış dünyada meydana gelen olayların kendisini doğrudan ya da dolaylı etkilemesi sebebiyle insan, duygu ve düşüncelerini sözlü veya yazılı bir şekilde dile getirmiş, ruhunun derinliklerindeki güzellik duygusunu ifade etme imkânı bulmuştur. Bir tabiat hadisesi veya yaşanan acı bir olay, ölüm veya yaralanma; bir komutanın savaşta başarı kazanması, yenilmezliği veya kahramanlığı, kısaca insanî olan her türlü sebep ve vesile edebiyata ve özellikle şiire malzeme olmuştur.*" [Turan 2008: 367] şeklinde açıklanmaktadır. Yaratım için sıralanan sebeplerin tamamının yaratımdaki etkisi tartışılmaz. Ancak bazı şiirlerde mekân, başlı başına yaratımın sebebidir. Faruk Nafiz Çamlıbel'in Han Duvarları, Yahya Kemal Beyatlı'nın Süleymaniye'de Bayram Sabahı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Bursa'da Zaman, Necip Fazıl Kısakürek'in Otel Odaları ve Kaldırımlar, Muhammed Hüseyin Şehriyar (Seyyid Muhammed Hüseyin Behçet-i Tebrizi)'in Heyder Babaya Selam ve Ali Akbaş'ın Göygöl'ü, bu bağlamda ilk akla gelen şiirlerdendir.

¹ İran Türklerinin âşık muhitlerini İlgar İmamverdiyev; Karadağ, Eher, Keleyber, Hemedan, Horosan, Tebriz, Save, Zencan, Goçan, Tahran, Urmiye, Sulduz, Hoy ve Dol bölgelerine ayırırken [İmamverdiyev 2001: 119], Ali Kafkasyalı; Tebriz-Karadağ, Urmiye, Sulduz-Karapapak, Zencan, Kum-Save, Horosan-Türkmensahra ve Kaşkay olarak belirlemiştir [Kafkasyalı 2009: 33-295]. Muharrem Kasımlı; Tebriz, Urmiye, Zencan, Save, Horosan ve Kaşkay olarak ayırırken [Kasımlı 2007: 239-271], Azad Nebiyev; Azerbaycan âşık muhitleri içerisinde gösterdiği Tebriz muhitini 8 bölgeye ayırmıştır. Bunlar; Karadağ, Urmiye, Zencan, Hemedan, Save, Horosan, Serap ve Kaşkay'dır [Nebiyev 2004: 159-204]. Son olarak Nabi Kobotarian ise çalışmasında İran âşık muhitlerini Türkmen (Horasan sahası), Kaşkay ile Azerbaycan ve Tebriz olmak üzere üç bölgeye ayırmıştır [Kobotarian 2013: 54-68].

² Bu halk hikâyelerinin sayısı ve isimleri için bk. [Özdamar 2014: 96-101].

Âşık edebiyatındaki yaratım da yukarıda sayılan unsurlarla gerçekleşir. Ancak yaratımda göz ardı edilmemesi gereken unsurlardan biri de mekândır. Ancak bunlar alelade mekânlar değil, yaşanmışlığı olan ve üzerinde bir yük taşıyan mekânlardır. Şaire ilham veren mekân, bir evin duvarı değil, eski çağlardan o güne kadar birçok olay ve kişiye tanıklık eden "han duvarı"dır ya da bir "göl"dür. Yani bir toplumun hafızasına kazınmış mekânlardır.

Bu mekânlar, bazen aktif bazen de pasif durumdadır. Bu sebeple insan bu mekânları hem etkiler hem de onlardan etkilenir. *Mekân, tıpkı zaman gibi insan eylemini anlamada temel bir kategori ve analiz birimi olarak öne çıkar ve bu durum, insanın veya toplumun pratik yansımalarından biri olur* [Alver 2010: 11]. Doğal olarak bu mekânlar, etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale ederek [Lefebvre 2014: 24] bir sanatsal yaratıma dönüşebilir. Sanatsal yaratımda yaratıcı, *algılanmış, bulanık, belirsiz duygulara netlik, açıklık kazandırır. Önceden algılanmamış, yakalanmamış olanı açığa çıkararak başkalarına iletilebilir kılar. Yaratıcının duygu sıkıntısına ve ulaştığı doyuma katılmak, bu duyguyu yaşantılamak, yapıtı özümseyenlerin aldığı zevk ve hazdır* [Büyükdüvenci 2006: 49]. Bu yaratıcılığı tetikleyen unsurlardan biri de mekândır.

Mekân bazen yaratımda her şeydir. Çünkü zaman, bazen hafızayı canlandırmaya yetmez. Çünkü hafıza, somut süreyi kaydetmez. Miadı dolmuş süreler, yeniden yaşanamayacağı için onları sadece düşünebiliriz. Geçirilen uzun zaman sonunda somutlaştırılmış süreyi ise mekân içinde buluruz. Anılar, hareketsiz olduğundan sadece mekânlaştırdıkları ölçüde sağlamlaşıyor [Bachelard 2008: 39]. Mekâna yüklenen anılar, bireysel olduğu gibi toplumsal da olabilir. Bu mekânların bazıları, yaşanmışlıkları ve üzerine yüklediği anlamlar ile orada yaşayan toplumun hafızasına bazı göndermeler yaparak o toplumun "Hafıza Mekânları" olur. Bu mekânlar, toplumu olduğu gibi toplumun bir üyesi olan yaratıcıyı da etkiler ve bu etki, bir yaratım sebebi olur. Hafızadaki olayı yaratıcıya hatırlatan, onun duygu ve düşüncesini tetikleyen şey, yaratıcının bir mekâna ulaşmasıyla ortaya çıkar.

Hafıza mekânı adı verilen bu terimi kısaca şu şekilde açıklayabiliriz; *"Hafıza mekânları, öncelikle kalıntılardır. Doğası gereği yeniye eski, genç yaşlı, geleceği geçmiş üzerinde saymaktır. Mezarlıklar, müzeler, arşivler, koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşmalar, tutanaklar, anıtlar, kutsal yerler, dernekler vd. Bütün bunlar bir başka çağın tanıkları, sonsuzluk hayalleridir. Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir toplumun farklılaşmalarıdır; sadece eşit ve benzer bireyleri tanımaya yarayan bir toplumda gruba aitlik işaretleridir."* [Nora 2006: 23]. İster özel ya da kamusal, isterse bireysel ya da toplumsal olsun yaşanan bu yerler; kutsal, siyasal veya kültürel simgeler taşıyor. Bu yerler, insan-mekân ilişkisinde bütüncül çözümlenelerin birer parçası olarak düşünülmektedir [Narlı 2007: 14].

Hafıza mekânlarının bir diğer özelliği de buraların "*kültürel sınır*" adı verilen bölgede yer almasıdır. Kültürel sınır, *benzer yaşam modellerine sahip toplulukların yaşadığı coğrafi bölgedir*. Bu sınır içinde yaşayan toplulukların dil, tarih, gelenek ve görenek, sanat, beslenme alışkanlığı, giyim, folklor, mizah vb. unsurlarında ortaklık söz konusudur [Ferraro Gary ve Andreatta Susan 2008: 409-410].

Hafıza mekânı, toplumun dâhil olduğu kültürel sınır içinde toplumun bütün bireylerinde olduğu gibi şair veya âşık için de önemli bir yer tutmaktadır.

İncelemede Tebriz âşıklık geleneğine mensup iki âşıktan derlenen iki şiir, hafıza mekânı bağlamında ele alınacaktır.

İncelemeye geçmeden önce şiir yaratıcıları ve yaratıma konu olan âşıklar ve konu ile ilgili halk hikâyeleri hakkında kısa bilgi vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

2. Âşık Yedullah Eyvezpur (Hayatı ve Sanatı) ve Âşık Abbas Redifli Şiiri:

HŞ³ 1317 (M⁴ 1938)'de Tebriz'in yakınlarındaki Ilhıc'da dünyaya gelen Âşık Yedullah Eyvezpur, ilk olarak kavalı, ardından da balaban ve tarı, son olarak da âşıklık eğitimi ile beraber sazı öğrenmiştir (K. K. 1). Âşıklık eğitimi sırasıyla Âşık Samet Çarıkçı, Âşık Elesger Gümüşkemer (Maralanlı) ve Âşık Hac Ali İsfencanlı (Âşıkî)'nin yanında tamamlamıştır [Evezpur, vd. 1385: 135-136]. Daha sonra yaşadığı bölgedeki toy ve toplantılara giderek sanatını icra eden Âşık Yedullah Eyvezpur'u İran'da meşhur yapan olay ise onun anlattığı Şikâri Hikâyesi'dir.⁵ Günümüzde Ilhıc'da yaşayan Âşık Yedullah Eyvezpur, şiirlerinde "Âşık Yedullah ve Yedullah" mahlaslarını kullanmaktadır (K. K. 1).

Şiire konu olan Tufarganlı Âşık Abbas; Tufarganlı Abbas, Bikes Abbas ve Şikest Abbas mahlaslarıyla tanınır. 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da yaşamıştır. Adı Abbas olan diğer âşıklarla karıştırılmaması için şiirlerinde İran'da doğduğu yer olan Tufarganlı mahlasında kullanmıştır. "Tufarganlı Âşık Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi" onun hayatı ve şiirleri etrafında teşekkül etmiştir.⁶

Âşık Yedullah Eyvezpur, yüz on dört yaşındaki "Sefer Emi"⁷ adında bir kişinin Tufarganlı Âşık Abbas'ın mezarının Azer Şehri'ndeki Yuva Dağı kabristanında olduğunu söylemesi üzerine buraya gitmiş ve HŞ 20.01.1378'de Âşık Abbas'ın mezarında bu şiiri yaratmıştır⁸ (K. K. 1).

Âşık Abbas ile konuşma üslubuyla yazılan ve yedi dörtlükten oluşan şiiri, üç bölümde inceleyeceğiz:

*"Şöhretin tutubdur bütün cehanı,
Ulu baba kimin ay Âşığı Abbas.⁹
Atmış¹⁰ ild¹¹ men gezirem dalınca,¹²
Men deyim ay, günün say Âşığı Abbas.*

³ Hicrî Şemsî takvim.

⁴ Miladi takvim.

⁵ Şikâri Hikâyesi ayrıntılı bilgi için bk. "İran Azerbaycanı Âşık Destanları 1 - Şikâri Destan", Anlatan: Âşık Yedullah, Hazırlayan: Nabi Kobotarian. Ankara: TDK Yayınları, 2013.

⁶ Âşık ve söz konusu hikâye hakkında detaylı ayrıntılı bilgi için bk. Makas, Zeynelâbidin. (1982). *Tufarganlı Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma*, Erzurum, (Yayınlanmamış doktora tezi); Ahundov, Ehliman, vd. (1985). *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri*. Yay. Haz.: Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek, Birinci Cilt, İstanbul: Halk Kültürü, s. 21-40; *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 2. Azerbaycan Türk Edebiyatı*. (1993). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 336-342. Bağirov, A. (2002). "Abbas", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara: AKMB Yayınları, C. 1, s. 11-12; Caferoğlu, Ahmet. (2008). "XVI. Asır Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Birleştirilmiş Tıpkıbasım, Ankara, S. 3, s. 97-104; Alptekin, Ali Berat. (2013). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 6. Baskı, s. 228-229.

⁷ Sefer Amca

⁸ Âşığın dediğine göre "Sefer Emi" Tufarganlı Âşık Abbas'ın mezarının yerini atalarından öğrendiği ifade etmiştir (K. K. 1).

⁹ Abbas ve Gülgez Hikâyesi'nin yaratıcısı ve başkahramanı. Bu hikâyenin adı bazen "Tufarganlı Âşık Abbas Hikâyesi" diye de geçmektedir.

¹⁰ Altmış.

¹¹ Yıldır, yıldan beri.

¹² Ardisıra, arkasınca.

*Ezel kömek¹³ oldu erenler hası,
Onun elindeydi derdin devası,
Sene nezer salmış Gember ağası,¹⁴
Almışsan sen hegden pay Âşığ Abbas."*

İlk iki dördlükte; Âşık Abbas'ı anarak âşıkların genel özelliklerinden bahseden Âşık Yedullah, âşıkların halk arasında şöhretli oldukları, erenlerin onlara yardım ettikleri ve onların birçok derdin devası oldukları söyleyerek Hz. Ali'nin bile onlara imrenerek baktığını iddia etmektedir.

*"Abbas Tufarganlı şe'rin, senetin,
Âlemler çekilir senin hesretin,
Her bir yerde vardı sözün, söhbetin,
Men deyim dastanın say Âşığ Abbas."*

İkinci bölüme dâhil ettiğimiz üçüncü dördlükte; Âşık Yedullah, Âşık Abbas'ın ve ona atfedilen hikâyenin "her yerde" bilindiğini ve sevildiğini söylemektedir.

*"Mezarın düşübdü Yuva Dağı'nda,¹⁵
Gülgez¹⁶ eylemişdi gem eyağında,
Zevvarların¹⁷ yolu Kible Dağı'nda,¹⁸
Olmayıb sözlerin zay Âşığ Abbas."*

*Dağlardan, daşlardan, çölden, zemiden,¹⁹
Deryada gark olmuş²⁰ sınığ²¹ gemiden,
Aldım sorağivr²² Sefer Emi'den,
Ahırda men senin ay Âşığ Abbas."*

*Müsella Dağı'nın²³ vardı sefası,
Sene lütfetseydi hasların hası,
Üst terefte vardı gülşen bahçası,*

¹³ Yardım etmek.

¹⁴ Hz. Ali'nin kölesi Kamber. Kamber ağası: Hz. Ali.

¹⁵ Yuva Dağı: Mezarlık anlamında kullanılıyor. Tufarganlı ile Selçayı'nın arasında doğudan batıya doğru uzanan dağın üzerinde, çeşitli dinlere mensup kabirlerin bulunduğu, eski bir mezarlıktır. Anlatılanlara göre; Tufarganlı Abbas burada bir cami yaptırmak istemiş ancak ömrü vefa etmemiştir. Hatta bazıları Tufarganlı Abbas'ın mezarının da burada bulunduğu söylenmektedir (Kafkasyalı 2002: 252).

¹⁶ Abbas ve Gülgez Hikâyesi'nin kadın kahramanı.

¹⁷ Ziyarete giden.

¹⁸ Yuva Dağı'nın karşısında bulunan bir dağ.

¹⁹ Zemi: Ekin yeri, tarla.

²⁰ Gömülmek, batmak.

²¹ Kırılmış, kırık.

²² Arama, sorma, soruşup öğrenme, haber, malumat.

²³ Yuva Dağı'nın en yüksek yerlerinden birinin adı.

Eteyinden ahar çay Âşığı Abbas.

Yedullah müddetdi hesret senedi,

Yuva Dağı mezarında senedi;²⁴

Meracnâme yerin göyün senedi,

Kimse olmaz sene tay Âşığı Abbas." (K. K. 1).

Üçüncü bölüm, kalan dörtlükleri içine almaktadır. Dörtlüklerde; Yuva Dağı, Kible Dağı, Müsella Dağı ile Gülgez'i anan Âşık Yedullah, kabrin diğer ziyaretçilerin de uğrak yerlerinden biri olduğundan bahsetmektedir. Yedullah, kabrin bulunduğu yerin tasvirini yaptıktan sonra, Âşık Abbas'ın şiirlerinin ve adına atfedilen hikâyenin boşa gitmediğini, o bölge başta olmak üzere birçok bölgede Âşık Abbas'ın adının zikredildiğini ifade etmekte; son dörtlükte ise hiçbir âşığın ona denk olamayacağını iddia etmektedir.

Hafıza mekânı bağlamında incelendiğinde; şiir, söz konusu âşığın Tufarganlı Âşık Abbas'ın mezarının yerini öğrenip oraya gitmesiyle ortaya çıkan duygu ve düşüncenin dışavurumuyla yaratılmıştır. O güne kadar Tebriz âşıklarınca Tufarganlı Âşık Abbas'ın mezarının Yuva Dağı'nda olduğu bilinmemektedir (K. K. 1).

Âşığın ilk dörtlükte de belirttiği üzere uzun süredir âşıklık geleneği ile hemhal olduğu hâlde böyle bir şiir yaratmamıştır. Daha genel söylemek gerekirse; bu hikâyeyi uzun yıllardır anlatan Yedullah, o hikâyenin kahramanları için herhangi bir şiir yaratmamıştır (K. K. 1). Ancak mekânın yaratım ve üretime olan etkisiyle ortaya çıktığını düşündüğümüz bu şiir, planlı olarak değil yaratıcının, söz konusu âşığın mezarına gitmesiyle irticalen yaratılmıştır.

3. Âşık Ersalan Zariî (Hayatı ve Sanatı) ve Han Çoban Redifli Şiiri:

Âşık Ersalan Zariî, HŞ 1339 (M 1961)'da İran'ın Karadağ bölgesinin Köyneli köyünde doğmuştur. Yirmi yıldır âşıklık yapan Âşık Ersalan Zariî, âşıklığa başlamadan önce de saz çalmayı biliyormuş. Bu özelliği, onun âşıklık sanatına ilgi duymasını sağlamıştır. Âşık Ersalan Zariî'nin söz ustası olan Âşık İsa Deşen, saz ustası ise hâlâ Tebriz'de bir âşık okulunu işleten Âşık Sadakat Genceli'dir. Günümüzde Tebriz'deki Elseven Âşıklar Kahvesi'nde, toylarda ve çeşitli toplantılarda sanatını icra eden Âşık Ersalan Zariî, şiirlerinde "Ersalan" mahlasını kullanmaktadır (K. K. 2).

Şiire konu olan Han Çoban'ın hayatı hakkında kesin bilgi bulunmasa da onun 18. yüzyılda yaşadığı ve şiirindeki Arazbar ifadesinden dolayı da Arazbarlı olduğu iddia edilmektedir. "Saramı" redifli şiiri, hem Azerbaycan'da hem de Doğu Anadolu Bölgesi'nde bilinmektedir. Ayrıca "Han Çoban" adlı hikâye, onun ve Ebul Gasım Nebati'nin hayatı üzerine teşekkül etmektedir.²⁵

²⁴ Senet, kanıt.

²⁵ Âşık Han Çoban ve söz konusu hikâye hakkında detaylı ayrıntılı bilgi için bk. Ahundov, Ehliman, vd. (1985). *Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri*. Yay. Haz.: Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek, Birinci Cilt, İstanbul: Halk Kültürü, s. 76-77; Yıldırım, Dursun. (1984). *Azerbaycan Âşık Şairleri ve Şiirlerinden Örnekler*, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 22-23; *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 2. Azerbaycan Türk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, (1993). s. 359-360.

Âşık Ersalan Zariî'nin ziyaret için gittiği Arpaçay'da yazdığı bu şiir, Han Çoban'ın "Saramı" redifli şiiri ve onun hikâyesi üzerine yaratılmıştır. Hikâyede Han Çoban ile nişanlı olduğu hâlde bir ağa ile evlenmeye zorlanan Sara'nın köprüden Arpaçay'a atlaması ve ölmesi anlatılır (K. K. 2). Yıllardır bu hikâyeyi anlatan yaratıcı, dinleyicilerde olduğu gibi bu durumu üzümlür; ancak bu üzüntü tek başına bir yaratıma dönüşmemiştir. Çünkü Âşık Ersalan, daha önce böyle bir şiir yaratmamıştır.

Yaratıcıdaki üzüntü, olayın cereyan ettiği mekâna ulaşmasıyla yoğunlaşarak bir yaratıma dönüşmüştür. Bu da mekânın hafızayı canlandırmasıyla gerçekleşmiştir. Aradan geçen zamanın sönüklediği hatıra, ilgili mekâna ulaşmayla yeniden canlanmıştır.

*"Geldim bu dağlarda seni görmeye,
Sen de selamımı al, ay Han Çoban.²⁶
Men ağılıyam nakam²⁷ ölen Sara'ya,²⁸
Sen de "Yanık Kerem"²⁹ çal, ay Han Çoban.*

*Geyretten özini o suva atdı,
Ganımı Babek'in ganına gatdı,
Azerbaycan diyenleri oyatdı,³⁰
Sen de harayını sal, ay Han Çoban.*

*Ezelden hoş günü görmedi Sara,
Toyunda ağladı, gülmedi Sara,
Görenner deyirler, ölmedi Sara,
Salma üreyine hal, ay Han Çoban.*

*Âşık Ersalan'am, görmedim boyun,
Çoh arzu ederdim Sara'nın toyun,
Hayinler açdılar üstünde oyun,
Salmadım başına şal, ay Han Çoban." (K. K. 2).*

Bu şiir de konuşma üslubu ile Han Çoban ile nişanlı Sara adına yaratılmıştır. Şiirin ilk ve son dördünlüğünde Han Çoban, diğer dördünlüklerinde ise Sara ön plandadır.

Şiirin ilk dördünlüğünde Han Çoban ve onun âşıklığından bahseden Ersalan, sonraki iki dördünlükte Sara'yı anlatmaktadır. Bu dördünlüklerde Sara'nın intiharı ile ölümünün ardından Han Çoban'ın ve oradaki meskûn halkın bu olay karşısında hissetmiş olabileceği düşünceleri ifade eden âşık, son dördünlükte Han Çoban ile Sara'nın kavuşmasını ve toyunda kendisinin saz çalmasını arzu ettiğini ifade ederek bu konudaki gerçekleşmeyecek isteğini dile getirir.

Şiirde dikkat çeken diğer husus ise Âşık Ersalan'ın, Sara'nın ölümünü Azerbaycan tarihi ve edebiyatındaki Babek³¹ ile Kerem'e benzetmesidir. Sara'nın aşkı için ölümünü, başka bir âşık

²⁶ Han Çoban ile Sara Hikâyesi'nin kahramanlarından.

²⁷ Erken.

²⁸ Han Çoban ile Sara Hikâyesi'nin kahramanlarından.

²⁹ Âşık havalardan biri.

³⁰ Uyandırmak.

hikâyesinin kahramanı olan ve aynı sonu yaşayan Kerem'e benzetmesi bağlantılıdır. Ancak Sara'nın Azerbaycan'ın İslamlaşma sürecinde Araplara karşı savaşıyan bir komutana [Margoliouth 1997: 596] benzetilmesi ilginçtir. Son yıllarda İran Türkleri arasındaki milliyetçilik³² faaliyetlerinde öne çıkan isimlerden biri Babek'tir. Özellikle Babek Kalesi'nde geçtiğimiz yıllara kadar yapılan törenlere âşıkların da katılmasıyla Tebriz âşıkları arasında Babek, bağımsızlık mücadelesi veren bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.³³ Âşık Ersalan da zulme karşı verdiği tepki karşısında döküldüğünü düşündüğü Sara'nın kanını, Babek'in kanına karıştırmıştır.

Sonuç

Tebriz âşık muhitine bağlı Âşık Yedullah Eyvezpur'un "Âşık Abbas" ve Âşık Ersalan Zarî'nin "Han Çoban" şiirleri örnekleminde incelenen "hafıza mekânlarının" yaratım ya da üretime etkisi, birçok edebî alanda olduğu gibi âşık şiirinde de görülmektedir.

Bu etki, sadece şair veya âşıkları değil söz konusu kültürel sınır içinde yaşayan toplumun diğer bireylerinde de görülür. Ancak bu etki, diğer bireylerde yaratıma dönüşmez; çünkü yaratım, bireyseldir. Bu bireysellik, metnin sevilmesi ve kabul edilmesiyle toplumun geneline yayılır.

Metinlerde geçen; "Âşık Abbas, Gülgez, Han Çoban, Sara, Babek, Âşık Kerem ile Yuva, Kible ve Müsella Dağları", Azerbaycan'ın kültürel sınırları içinde bilinen şahsiyet ve mekânlardandır. Şiiri okuyan/dinleyen kişi, metindeki bu göndermeleri bilir. Nasıl ki biz, Çamlıbel ya da Bolu denildiğinde Köroğlu'na gönderme yapıldığını anlıyorsak bunları okuyan/dinleyen kişiler de bunlara açıklama beklemezler.

Genel olarak edebî ürünlerin yaratılış sebepleri arasında mekânın insan üzerindeki etkisi de vardır. Bu mekânlar, sıradan mekân ya da siyasi sınırlarla çizilen mekânlar değil, "kültürel sınır" terimiyle ifade edilen bölge içindeki mekânlardır. Çünkü bu mekânın biri, siyasi olarak Türkiye sınırları içindedir. Fakat kültürel sınır bağlamında düşünen yaratıcıya göre bu mekân, kültürel olarak Azerbaycan'a aittir.

Yıllar önce vefat eden bir tanıdığımızın mezarına gittiğimizde onunla yaşadığımız hatıraların gözümüzde canlandığı gibi bu "hafıza" mekânları da zamanın sönükleştirdiği bir takım duygu ve düşünceleri tetikleyerek onları yeniden canlandırır. Bu durum, yaratıcı gücü olan insanlarda yaratımı/üretimi sağlar.

³¹ Babek (?-838), İran'da Halife Me'mun ve Mu'tasım döneminde Abbasi hâkimiyetine karşı mücadele eden Hurremilerin lideridir. Bir mezhep adı olan Hurremiye; Samani'ye göre "hurrem: hoş" kelimesinden türetilmiştir. Bunun dışında, mezhebin ortaya çıkış yeri kabul edilen Erdebil'in "Hurram Bölgesi"yle de ilgili olduğunu söyleyenler vardır (Margoliouth 1997: 596).

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Sarıkaya, Yalçın, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.

³³ Babek ve Tebrizli âşıkların Babek konulu şiirleri için bk. Özdamar, Fazıl [2012]. "Tebriz Âşık Şiirinde Tarihi Bir Direniş Sembolü: Babek", *Millî Folklor Dergisi*. S. 96, ss. 39-50.

KAYNAKÇA

- 📖 AHUNDOV Ehliman; FERZELİYEV Tehmasib; ABBASOV İsrail [1985]. *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri*, Yay. Haz.: Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek, Birinci Cilt, İstanbul: Halk Kültürü.
- 📖 ALPTEKİN Ali Berat [2013]. *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- 📖 ALVER Köksal [2010]. *Siteril Hayatlar*, Ankara: Hece Yayınları.
- 📖 BACHELARD Gaston [2008]. *Mekânın Poetikası*, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- 📖 BAĞIROV A. [2002]. "Abbas", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara: AKMB Yayınları, C. 1, ss. 11-12.
- 📖 BÜYÜKDÜVENÇİ Sabri [2006]. "Sanat ve Değer", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, ss. 47-50.
- 📖 CAFEROĞLU Ahmet [2008]. "XVI. Asır Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Birleştirilmiş Tıpkıbasım, Ankara, S. 3, ss. 97-104.
- 📖 EVEZPUR Âşık Yedullah; REZAKİ Mustafa; EVEZPUR Aref. [1385]. "Şikâri Destanı", *Azeri Dergisi*, S. 12, ss. 135-141.
- 📖 *İran Azerbaycanı Âşık Destanları 1 - Şikâri Destanı* [2013], Anlatan: Âşık Yedullah, Yay. Haz.: Nabi Kobotarian, Ankara: TDK Yayınları.
- 📖 KAFKASYALI Ali [2002]. *İran Türk Edebiyatı Antoloji*, C. 6, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- 📖 KAFKASYALI Ali [2009]. *İran Türkleri Âşık Muhitleri*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- 📖 KASIMLI Muharrem [2007]. *Ozan-Âşık Sanatı*, Bakü: Uğur Neşriyatı.
- 📖 KOBOTARIAN Nabi [2013]. *Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Adana: Karahan Kitabevi.
- 📖 LEFEBVRE Henri [2014]. *Mekânın Üretimi*, Çev.: Işık Ergüden, 2. Baskı, İstanbul: Sey Yayınları.
- 📖 MAKAS Zeynelâbidin [1982]. Tufarganlı Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma, Erzurum, Yayınlanmamış doktora tezi.
- 📖 MARGOLİOUTH D. S. [1997]. "Hurremiye", *İslam Ansiklopedisi*, 5/1. Cilt, İstanbul: MEB Yayınları, ss. 596-597.
- 📖 NARLI Mehmet [2007]. *Şiir ve Mekân (Cumhuriyet Dönemi (1920-1950) Türk Şiirinde Şiir-Mekân İlişkisi)*, Ankara: Hece Yayınları.
- 📖 NEBİYEV Azad [2004]. *Azerbaycan Âşık Mektepleri*, Bakü: Nurlan.
- 📖 NORA Pierre [2006]. *Hafıza Mekânları*, Çev.: Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi.
- 📖 ÖZDAMAR Fazıl [2012]. "Tebriz Âşık Şiirinde Tarihî Bir Direniş Sembolü: Babek", *Millî Folklor Dergisi*, S. 96, ss. 39-50.
- 📖 ÖZDAMAR Fazıl [2014]. *Tebriz Âşıklık Geleneği ve Tebrizli Âşık Ali (Ali Feyzullahî Vahid)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- 📖 SAÎ Âşık Hüseyin [1383]. *Âşık Eziz ile Âşık Yedullah'ın Deyişmeleri-Âşık Sirüs ile Âşık Yedullah'ın Deyişmesi*, Tebriz: Zer Kalem.
- 📖 SARIKAYA Yalçın [2008]. *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- 📖 TURAN Lokman [2008]. "Türk Edebiyatında Şiir Yazma Sebepleri ve Edirneli Örfî Mahmud Ağa Divanı'ndaki On İki Gazelin Yazılma Sebepleri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 2, ss. 367-395.
- 📖 YILDIRIM Dursun [1984]. "Azerbaycan Âşık Şairleri ve Şiirlerinden Örnekler", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, ss. 22-23.
- 📖 *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 2. Azerbaycan Türk Edebiyatı* [1993]. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaynak Kişiler:

- 📖 K. K. 1: Âşık Yedullah Eyveçpur: 1938 doğumlu. Derleme, 28.07.2010'da İran'ın "Doğu Azerbaycan" eyaletine bağlı İllıçı şehrindeki âşığıın evinde yapılmıştır.
- 📖 K. K. 2: Âşık Ersalan Zariî: 1961 doğumlu. Derleme, 25.07.2010'da Tebriz Elseven Âşıklar Kahvesi'nde yapılmıştır.
- 📖 K. K. 3: Vahid Kamberî: 1988 doğumlu. Vahit Kamberî, Tebriz'deki Elseven Âşıklar Kahvesi'ni işleten Âşık Ayet Kamberî'nin oğludur. Bu âşıklar kahvesinde çalışmaktadır. Derleme, 25-28.07.2010'da söz konusu kahvede yapılmıştır.